

Дем'ян Наливайко як прозаїк після виходу в світ праці Грушевського практично не вивчався. Єдине, що з'явилося друком,— розвідка К. Копержинського, про яку згадує історик: *Копержинський К.* «Лекції словенскія Златоустаго от бесѣд евангельских от иерея Наливайка выбраніе» // Сб. статей в честь академика А. И. Соболевского. С. 381—385. Бібліографія: *Махновець.* Давня... С. 429—430.

У тексті розділу автор посилається, між іншими, на такі видання: *Голубев С.* Библиографические замечания о некоторых старопечатных церковнославянских книгах, преимущественно конца XVI и XVII столетий // Труды Киев. духовной академии. 1876. № 1. С. 121—161; *Осинский А.* Мелетий Смотрицкий, архиепископ Полоцкий. К., 1912 (Окремий відбиток з Трудів Київської дух. акад., 1911. № 7—8, 9—12).

Потія

Розділ становить цікаву спробу об'єктивного розгляду особистості, громадської постаті та літературної спадщини людини, ім'я якої стало одіозним не тільки в православній публіцистиці кінця XVI — початку XVII ст. «Автократична вдача» Іпатія Потія, те, що в релігійній полеміці він покладався на силу католицької держави, його методи боротьби, «вульгарний, лайливий тон» його полеміки не повинні відвертати нас від вивчення спадщини цього письменника — так само, як не знеохочують істориків російської культури людські якості видатного її діяча, а zarazом тирана і патологічного вбивці Івана Грозного.

Дуже неповну бібліографію див.: *Махновець.* Давня... С. 466—471.

«Пересторога»

Розділ містить новаторське розуміння «Перестороги» як «певного роду історіософії, так би сказати — української Теодісії XVI—XVII вв.» Водночас заключне порівняння твору із «Словом о законі і благодаті» дає читачеві змогу зазирнути до методологічної «святая святих» дослідника: його непокоїть складність установлення прямих зв'язків між літературою Київської доби і XVI—XVII ст., і він проводить цей зв'язок немов понад відмінностями форми творів та літературних шкіл, але на рівні «прояву розбудженої мислі», спроб «звести в цілість різnorodні прояви життя і дати їм розв'язку і ключ», а також на рівні типологічно близького «поборювання» та «нейтралізації» аскетичних східних впливів письменниками XI та початку XVII ст. Звідси два важливі для реалізації генерального задуму «Історії української літератури» висновки. Перший — поява в «Пересторозі» «ідеї активного політичного громадянства — «річі-посполитої народу Руського», для котрого віра, конфесія, церков — се тільки одна із функцій, знаряд його політики». Отже, національна ідея сприяла секуляризації культури. А з цим пов'язаний другий висновок: у «Пересторозі» втілено «ідеологію нового часу», заповідь «громадської активності і боротьби», шляхом якої, незважаючи на «пароксизми церковної реакції», і піде далі українська культура.

Ця висока нота, взята дослідником, не зацікавила його наступників у вивченні «Перестороги», котрі займалися більше пошуками її автора. М. С. Возняк знайшов його в особі Івана Борецького (*Возняк М. С.* Письменницька діяльність Івана Борецького...). Цю гіпотезу обережно підтримано в праці: *Загайко П. К.* Українські письменники-полемісти кінця XVI — початку XVII ст. в боротьбі проти Ватикану і унії. К., 1957. С. 62—68. П. К. Яременко без особливості, як завжди в його працях, аргументації висунув гіпотезу про авторство «діяльного братського пресвітера і таланови-

того літератора-хроніста Андрія Вознесенського» (Яременко П. К. „Пересторога“ — український антиуніатський па флет поч XVII ст К, 1963).

Михайло Гунашевський, що створив єдиний відомий список „Перестороги“, за дуже вірогідною гіпотезою Грушевського, був складачем так званого Львівського літопису, що зберігся в тому ж самому його збірнику, що й цей памфлет. Див.: *Грушевський М С* О так называеомой Львовской летописи (1498—1648) и ее предполагаемом авторе // Изв. АН СССР. Серия VII. Отдел общ. наук. М., 1931. № 5 С. 569—588; *Бевзо О. А* Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче дослідження. 2-ге вид К, 1971. С. 12—23

М. С. Возняк здійснив видання памфлету за єдиним відомим списком ЦНБ: *Возняк М. С.* Письменницька діяльність Івана Борецького... С. 25—63. За цим виданням передрукував уривки «Перестороги» О. І. Білецький: *Білецький. Хрестоматія...* С. 156—162. Нове перевидання твору за рукописом здійснив В. І. Кречотень *Укр. література XVII..* С. 26—66. 513—522.

Пізнiшi писання Вишенського

„Краткословный отвѣтъ Феодула» в працях сучасних дослідників спеціально, як правило, не розглядається. Якщо Грушевський залишав відкритим поставлене І. Я. Франком питання — «чи маємо перед собою другу редакцію оцінки (нового видання книги П. Скарги.— С. Р.), чи вона ж була і першою», то І. П. Єрьомін взагалі не бачить у Франковій гіпотезі «ніякої необхідності» (с. 317).

Тепер І. П. Єрьомін датує «Лист до Домнікії» «недѣлю цвѣтосною» не 1606, а 1605 року. Підстава: «врѣмя не мало», яке, за свідченням Ігнатія з Любарова, біографа Іова Княгиницького, письменник прожив у цього свого друга, дослідник оцінює як не «місяць або два, а близько року» (с. 320). Незважаючи на фактичну голослівність такого датування твору, воно закріпилося в науковій літературі

«Листи з Афону» І. П. Єрьомін вважає можливим датувати вслід за І. Я. Франком і М. С. Возняком «близько 1610 р. або навіть пізніше» (с. 325).

Другий збірник творів і «Мислення Позорище» Вишенського

Гіпотезу Грушевського про відправку Вишенським князеві Михайлу Вишневецькому другого збірника критично розглядає І. П. Єрьомін. На його думку, вона не має «достатніх підстав», бо йдеться не про новий збірник творів, а «про низку самостійних і незалежних один від одного творів, що розташовані (в рукопису зібр. Уварова.— С. Р.) у довільній послідовності, котра усталилася в рукописній традиції. У листі ж до Вишневецького письменник мав на увазі «Зачапку...» і, можливо, ті три «цвѣточки», про котрі згадується в передмові до „Зачапки“» (с. 315—316). Питання потребує додаткового текстологічного дослідження.

Як бачимо, стосовно сутності згаданих «цвѣточків» Грушевський фактично приєднується до думки І. Франка. Натомість І. П. Єрьомін висуває гіпотезу, що це могли бути твори не самого Вишенського, а якісь невідомі книжки «богословію тезоименіте» інших авторів (с. 322 323). Але ж Вишенський вказує з достатньою ясністю: «умыслив аз от своее простоты и глупства славянского языка православные вѣры три словесные цвѣточки, которых ... посылаю». Звичайно, «умыслив», хоч і слабо, але семантично пов'язане з попереднім «не имѣх вам что другое подарку посла-